

KAROLINA CYNK

Uniwersytet Rzeszowski

Znaczenie ochrony środowiska w działalności muzeów przyrodniczych w Polsce – wnioski z badań socjologicznych

ABSTRACT

The significance of environmental protection in the activities of natural history museums in Poland – the findings of sociological research

The paper presents the findings of the sociological research that was carried out by the author in February 2017. The objective of the project was to find about the role and significance of environmental protection in the activities of Polish natural history museums. The first part of the paper contains theoretical introduction into the condition of natural environment in Poland, defines the term of a “museum”, and provides descriptions of the operating principles of natural history museums. The second part, on the other hand, presents the techniques employed in the research, i.e. a web-based survey addressed to the employees of museums, as well as the available material in the form of information contained on museum websites. Given the premises of the grounded theory, the collected material was subjected to qualitative analysis. As a result, the author rejected the proposed working hypothesis which assumed that the employees of museums more frequently admitted that there were some obstacles in the performance of nature-friendly activities than that there were none. Additionally, in cases where barriers were indeed found, the analysis showed that their sources originated in deeper structures, and to overcome them would require multilateral cooperation of institutions that deal with environmental protection.

Keywords: natural history museum, environmental protection, qualitative analysis, sociological research, environmental sociology

Słowa kluczowe: muzeum przyrodnicze, ochrona środowiska, analiza jakościowa, badania socjologiczne, socjologia środowiska

Wprowadzenie

Zgodnie z ustawą – prawo ochrony środowiska z dnia 27 kwietnia 2001, Dz.U. 2001 nr 62 poz. 627; w dziale II art. 3. ust. 13 ochrona środowiska definiowana jest przez

(...) podjęcie lub zaniechanie działań umożliwiających zachowanie lub przywracanie równowagi przyrodniczej; ochrona ta polega w szczególności na: a) racjonalnym kształtowaniu środowiska i gospodarowaniu zasobami środowiska zgodnie z zasadą zrównoważonego rozwoju; b) przeciwdziałaniu zanieczyszczeniom; c) przywracaniu elementów przyrodniczych do stanu właściwego (file:///C:/Users/Karolina/Downloads/D20010627L.pdf [dostęp: 13.05.2017]).

O niepokojącym stanie środowiska w Polsce informuje chociażby raport Głównego Inspektoratu Ochrony Środowiska z 2014 roku (http://www.gios.gov.pl/images/dokumenty/pms/raporty/GIOS_raport_2014.pdf [dostęp: 23.02.2017]). Skala wymienionych w raporcie zagrożeń jest duża, co skłania do podjęcia kompleksowych działań, które przyczynią się zarówno do zahamowania degradacji środowiska, jego oczyszczenia, jak i do rozbudzenia świadomości troski o nie w społeczeństwie. Potrzeba ta stała się głównym motywem do podjęcia przez autorkę badań, których wyniki zostały zaprezentowane w niniejszym tekście.

Najważniejszymi celami artykułu są:

1. Określenie znaczenia ochrony środowiska w działalności prowadzonej przez polskie muzea przyrodnicze, w tym
 - poznanie konkretnych działań, stanowiących o znaczeniu ochrony środowiska w misji pełnionej przez muzea.
2. Ujawnienie przeszkód, z jakimi zmagają się te instytucje przy próbach prowadzenia działalności mającej na celu ochronę środowiska.

Problem badawczy, jaki wiąże się przedstawionym tematem, sprowadza się z kolei do następujących pytań:

W jaki sposób muzea przyrodnicze przyczyniają się do ochrony środowiska?

Czy i ewentualnie, jakie przeszkody napotykają one w trakcie realizowania działań ochronnych?

1. W jaki sposób muzea pokonują pojawiające się trudności?

Sposób sformułowania powyższych celów i problemów wynika z faktu, że realizowanie przez muzea wszelkich zadań wymaga: dostępności zasobów – zarówno materialnych, jak i ludzkich, motywacji, sprawności i współpracy instytucjonalnej oraz optymalnych strukturalnych powiązań z otoczeniem zewnętrznym. Pojawienie się przeszkód na którymkolwiek etapie może skutecznie utrudnić podejmowanie działań korzystnych dla środowiska, a ryzyko ich zaistnienia zdaje się znaczne.

Pojęcie muzeum oraz muzeum przyrodniczego

Pieczę nad instytucjami zajmującymi się ochroną środowiska w Polsce sprawuje Ministerstwo Środowiska¹. Potrzeba troski o nie wynika stąd, że to głównie człowiek wpływa na jego kondycję, dlatego również Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego pośrednio wspiera działania na rzecz środowiska, chociażby przez sprawowanie nadzoru nad muzeami przyrodniczymi.

Tradycyjnie muzeum wiąże się z pojęciem materialnie istniejącego oryginału lub jego fizycznej kopii, dotyczącej dziedziny sztuki, historii, nauki, przyrody; ponadto jego zadaniem jest zbieranie artefaktów, śladów i unikatów. Zgromadzonym eksponatom muzeum nadaje szczególną rangę poprzez konserwację, badania i prezentację z opisem (Folga-Januszewska, s. 200–203, <http://muzealnictworocznic.com/api/files/view/20223.pdf> [dostęp: 18.02.2017]). Ustawa z dnia 21 listopada 1996 roku o muzeach Dz.U. 1997 nr 5 poz. 24 oraz ustawa z 29 czerwca 2007 roku o zmianie ustawy o muzeach Dz.U. 2007 nr 136 poz. 956, definiują muzeum jako

(...) jednostkę organizacyjną nienastawioną na osiągnięcie zysku, której celem jest gromadzenie i trwała ochrona dóbr naturalnego i kulturalnego dziedzictwa ludzkości o charakterze materialnym i niematerialnym, informowanie o wartościach i treściach gromadzonych zbiorów, upowszechnianie podstawowych wartości historii, nauki i kultury polskiej oraz światowej, kształtowanie wrażliwości poznawczej i estetycznej oraz umożliwianie korzystania ze zgromadzonych zbiorów. Cele określone w art. 1. ust. z 1996 r. wraz z poprawkami z 2007 r., muzeum realizuje w szczególności przez: 1) gromadzenie (...); 2) katalogowanie i naukowe opracowywanie zgromadzonych zbiorów; 3) przechowywanie (...) zabytków, w warunkach zapewniających im właściwy stan (...) i bezpieczeństwo, oraz magazynowanie ich w sposób dostępny do celów naukowych; 4) zabezpieczanie i konserwację (...) nieruchomych obiektów kultury materialnej i przyrody; 5) urządzenie wystaw stałych i czasowych; 6) organizowanie badań i ekspedycji naukowych, (...); 7) prowadzenie działalności edukacyjnej; 7a) (...) [i] działalności artystycznej (...); 8) udostępnianie zbiorów do celów edukacyjnych i naukowych; 9) zapewnianie właściwych warunków zwiedzania oraz korzystania ze zbiorów i zgromadzonych informacji; 10) prowadzenie działalności wydawniczej (http://orka.sejm.gov.pl/proc5.nsf/ustawy/1598_u.htm, <http://www.nid.pl/upload/iblock/39d/39d234a95f457bcbef0c3af90e79fb13.pdf> [dostęp: 18.02.2017]).

Z kolei Międzynarodowa Rada Muzeów UNESCO przyjmuje definicję Georges'a H. Rivièrè'a, według którego muzeum

jest instytucją trwałą, o charakterze niedochodowym, służącą społeczeństwu i jego rozwojowi, dostępną publicznie, która prowadzi badania nad materialnymi świadectwami działalności człowieka i jego otoczeniem, gromadzi je, konserwuje i zabezpiecza, udostępnia i wystawia, prowadzi działalność edukacyjną i służy rozrywce (Rivièrè 1989, [http://www.kongreskultury.pl/library/File/RaportMuzea/muzea_raport_w.pelna\(1\).pdf](http://www.kongreskultury.pl/library/File/RaportMuzea/muzea_raport_w.pelna(1).pdf) [dostęp: 18.02.2017]).

Muzea klasyfikowane są według różnych kryteriów. Uwzględniając typ eksponatów, wyróżnia się m.in.: muzea przyrodnicze, do których można zaliczyć choćby: muzea astronomiczne, geologiczne (petrograficzne, mineralogiczne, paleontologiczne), geogra-

¹ Szczegółowy zakres działania Ministra Środowiska, zgodnie z art. 33 ust. 1 pkt 1 w ustawie o Radzie Ministrów, określony został w rozporządzeniu Prezesa Rady Ministrów z dnia 17 listopada 2015 r. (Dz.U. 1904 i 2095).

ficzne, oceanograficzne, zoologiczne, botaniczne, biologiczne, antropologiczne, etnologiczne, etnograficzne, a także rolnicze i górnicze (Lam 1927, s. 453). Główny Urząd Statystyczny przyjmuje, że muzeum przyrodnicze to obiekt gromadzący okazy przyrody (www.stat.gov.pl, [dostęp: 24.01.2017]). Bardziej rozbudowaną definicję wypracowano w wyniku międzynarodowego porozumienia w sprawie wartości zbiorów przyrodniczych. Według deklaracji przyjętej w 1995 roku w Manchesterze (*International Accord on the Value of Natural Science Collections*, s. 211–214):

(...) kolekcje przyrodnicze to świadomie gromadzone zbiory, złożone z okazów biologicznych (żywych lub martwych) oraz geologicznych wraz z towarzyszącą dokumentacją i ekspertami naukowymi.

Z kolei w *Kodeksie Etyki Międzynarodowej Rady Muzeów (Code of Ethics for Museum)* (ICOM) dla Muzeów z 2013 roku

(...) za dziedzictwo naturalne przyjmuje [się] jakikolwiek przedmiot, zjawisko przyrody lub pojęcie ważne dla nauki lub mające znaczenie duchowe dla społeczeństwa ([file:///C:/Users/Karolina/Downloads/558-1776-1-PB%20\(14\).pdf](file:///C:/Users/Karolina/Downloads/558-1776-1-PB%20(14).pdf) [dostęp: 19.02.2017]).

Najbardziej rozbudowaną definicję prezentuje jednak Monika Kordowska, w jej opinii muzeum przyrodnicze to:

(...) instytucja, która pozyskuje, konserwuje i udostępnia zbiory, złożone z żywych lub martwych okazów przyrody, może prowadzić badania naukowe z dziedziny nauk przyrodniczych; ponadto przekazuje wiedzę o zebranych zbiorach w sposób przystępny dla zwiedzających w postaci działań edukacyjnych, ale także edukacji w formie rozrywki (Kordowska 2015, [file:///C:/Users/Karolina/Downloads/558-1776-1-PB%20\(9\).pdf](file:///C:/Users/Karolina/Downloads/558-1776-1-PB%20(9).pdf) [dostęp: 18.02.2017]).

W celu przybliżenia istoty funkcjonowania muzeów przyrodniczych warto przedstawić krótki rys historyczny ich istnienia na ziemiach polskich. Historia muzeów przyrodniczych w Polsce jest stosunkowo długa. Pierwsze kolekcje przyrodnicze, jakie zaczęto gromadzić, sięgają czasów średniowiecza. Najczęściej stanowiły je przykościelne zbiory osobliwości, prywatne trofea myśliwskie czy też eksponaty znajdujące się w pracowniach alchemicznych oraz aptekach. Tworzeniu kolekcji przyrodniczych o charakterze naukowym towarzyszył rozwój instytucji badawczych, stowarzyszeń i zbiorów prywatnych. Od roku 1775 zaczęto czynić starania o powołanie Narodowego Muzeum Historii Naturalnej. W 1919 roku z połączenia Muzeum Branickich i Gabinetu Zoologicznego, założonego w roku 1819 przy Królewskim Uniwersytecie Warszawskim, powstał Dział Zoologiczny Narodowego Muzeum Przyrodniczego. Przetrwał on do roku 1952 pod nazwą Państwowe Muzeum Zoologiczne. Początkowo w muzeach gromadzono pojedyncze okazy, często nietypowe – swoiste *wybryki natury*, a także egzemplarze rzadkie, egzotyczne, piękne lub takie, które posiadają wartość materialną. Najczęściej zbiory miały charakter mieszany, tzn. zawierały jednocześnie rośliny, zwierzęta, skamieniałości czy minerały. Wraz z rozwojem wiedzy i komunikacji kolekcje powiększały się, co wymuszało tworzenie nowych działów obejmujących specjalne wystawy, np. roślin, grzybów, muszli, owadów, ptaków, poroży itp. Powiększające się kolekcje wymagały właściwej konserwacji i nadzoru. Z tego też względu zaczęto zatrudniać specjalistów, którzy zajmowali się katalogowaniem i opisywaniem zbiorów, a także ich pozyskiwaniem oraz wymianą. W miarę upływu czasu zmieniał się także sposób przechowywania

i przeznaczenia gromadzonych okazów. Oprócz pełnienia funkcji wystawienniczych i edukacyjnych, zbiory zaczęły służyć również do badań naukowych (Iwan 2007, s. 202–207, http://www.ksib.pl/materials/wszzechswiat/Wszzechswiat2007_7-9_Iwan.pdf [dostęp: 20.02.2017]). Ta ostatnia funkcja umożliwiła autorce przeprowadzenie analiz i osiągnięcie podstawowego celu, jakim jest:

Określenie roli i miejsca ochrony środowiska w działalności prowadzonej przez muzea przyrodnicze, a także udzielenie odpowiedzi na pytanie badawcze:

W jaki sposób realizują one działalność na rzecz ochrony środowiska i w jaki sposób mogą ją usprawnić?

Metodologia badawcza

Tematem zrealizowanego projektu była: *Rola polskich muzeów przyrodniczych w ochronie środowiska*. Podstawową metodę wykorzystaną w badaniach stanowiła ankieta internetowa – źródło wywołane za sprawą badacza, nieistniejące wcześniej w żadnej formie. Badania z użyciem podobnych technik prowadzili także Jessie Pallud (2017), Katerina Kabassi (2017) czy Elena Lucchi (2016). W celu zebrania danych skonstruowany został kwestionariusz ankiety zawierający 16 pytań zamkniętych, półotwartych i otwartych. Przy czym jedno z pytań zamkniętych było pytaniem filtrującym i w kwestionariuszu poprzedzało ono pytania otwarte; jego celem było przekierowanie respondentów do pytań, których zadanie jest w ich przypadku zasadne. Ankieta składała się z trzech części: pierwsza dotyczyła charakterystyki muzeów przyrodniczych, druga – kwestii problemowych związanych z prowadzeniem działalności na rzecz ochrony środowiska, a ostatnią część wchodzącą w skład ankiety stanowiła metryczka. W lutym 2017 roku, dwukrotnie w odstępie dwutygodniowym, wysłano ankietę w sposób elektroniczny² do 97 muzeów przyrodniczych oraz instytucji, w skład których wchodziły ośrodki muzealne posiadające eksponaty przyrodnicze – z prośbą o jej wypełnienie i odesłanie. Próba badawcza dobrana została w sposób celowy. Kryterium decydującym o wyborze danej instytucji było posiadanie w nazwie określenia *muzeum przyrodnicze* lub *ośrodek muzealny* wyposażony w eksponaty z zakresu szeroko rozumianej przyrody. Do uczestnictwa w badaniach, poza typowymi muzeami zawierającymi zbiory fauny i flory, zaproszono również muzea geologiczne, paleontologiczne, bursztynu, górnicze oraz rolnicze. W odpowiedzi otrzymano od tych instytucji 51 wypełnionych ankiet oraz dwa dokumenty od parków narodowych, zawierające opis działań podejmowanych na rzecz ochrony środowiska. Drugą dodatkową techniką badawczą była analiza informacji zamieszczonych na stronach internetowych muzeów przyrodniczych. Zbadano strony tylko tych muzeów, które pozytywnie odpowiedziały na zaproszenie do udziału w badaniu ankietarskim. Należy zaznaczyć, że na stronach internetowych muzeów najczęściej pojawiał się opis posiadanych kolekcji, rzadziej natomiast wykaz dodatkowych inicjatyw służących ochronie środowiska.

² Ponowna prośba skierowana została do tych muzeów, które za pierwszym razem nie odpowiedziały na zaproszenie do udziału w badaniach. Ankieta była wysłana na adresy mailowe zamieszczone na stronach internetowych poszczególnych muzeów.

Wybór muzeów przyrodniczych do badań był podyktowany głównie tym, że jednym z głównych celów tych instytucji jest uwrażliwianie na kruchość przyrody oraz zachowywanie pamięci o wymarłych jej elementach, a tym samym uświadamianie potrzeby zachowania dziedzictwa przyrodniczego dla kolejnych pokoleń. Muzea przyrodnicze swe zadania wypełniają przede wszystkim poprzez kolekcjonowanie zbiorów przyrodniczych, które często można zobaczyć już jedynie w muzeach. Instytucje te często podejmują też inne formy działań pozwalających ochraniać środowisko. Informacje na temat tych dodatkowych inicjatyw zostały uzyskane dzięki wybranym przez autorkę metodom badawczym. Szczegółowe dane charakteryzujące muzea uczestniczące w badaniu przedstawione zostały w tabeli 1.

Wykorzystując założenia teorii ugruntowanej (Kathy Charmaz 2009), w artykule podjęto próbę analizy: deklaracji, jakie złożyli w ankiecie pracownicy muzeów, dotyczących podejmowanych działań korzystnych dla środowiska, a także informacji zamieszczonych na stronach internetowych muzeów. Na podstawie zebranych materiałów autorka określiła intensywność i efektywność wykazywanych inicjatyw przyjaznych środowisku. Sposób udzielania przez respondentów odpowiedzi umożliwił – poza poznaniem przekazanych intencjonalnie informacji – także określenie jeszcze innych aspektów ich wypowiedzi, chociażby tych dotyczących ukrytych emocji. W wyniku realizacji badania możliwe stało się również przedstawienie tego fragmentu procesu prowadzącego do poprawy stanu środowiska, za którego przebieg odpowiadają muzea przyrodnicze.

Tabela 1. Charakterystyka muzeów uczestniczących w badaniu (dane liczbowe³)

I. Jakie kolekcje posiadają Państwo w swoich zbiorach muzealnych?			
		liczba	%
1.	skamieniałości, skał mineralów i meteorytów	37	20,1
2.	ssaków innych niż człowiek	28	15,2
3.	owadów i ptaków	26	14,1
4.	ryb, płazów, gadów	21	11,4
5.	roślin zielnych	18	9,8
6.	roślin drzewiastych	17	9,2
7.	bursztynu	12	6,5
8.	dotyczące zasobów wodnych (rzek, jezior, mórz, oceanów)	9	4,9
9.	fotografie, obrazy, rzeźby	6	3,3
10.	dotyczące klimatu i pogody	2	1,1
11.	szczątków przodków gatunku ludzkiego	2	1,1
12.	dotyczące leśnictwa	2	1,1
13.	inne	4	2,2

³ Przy I i IV pytaniu respondenci mogli wybrać więcej niż jedną odpowiedź.

II. Jaki jest status organizacyjno-prawny Państwa muzeum?			
1.	samorządowe	15	29,4
2.	przy parku narodowym	11	21,6
3.	państwowe	8	15,7
4.	uczelniane	7	13,7
5.	prywatne	5	9,8
6.	przy instytucie badawczym	3	5,9
7.	w ramach innego muzeum	1	2,0
8.	powołane przez stowarzyszenie	1	2,0
III. Gdzie położone jest Państwa muzeum?			
1.	na terenach o dużych walorach przyrodniczych	20	39,2
2.	w mieście liczącym powyżej 500 000 mieszkańców	10	19,6
3.	na terenach wiejskich	9	17,6
4.	w mieście liczącym do 200 000 mieszkańców	8	15,7
5.	w mieście liczącym 200 001–500 000 mieszkańców	4	7,8
IV. Kto najczęściej odwiedza Państwa muzeum?			
1.	szkolne wycieczki	43	45,7
2.	grupy turystów	13	13,8
3.	rodziny	13	13,8
4.	pojedyncze osoby	11	11,7
5.	studenci	6	6,4
6.	sluchacze uniwersytetu trzeciego wieku	5	5,3
7.	naukowcy	3	3,2

Źródło: badania własne

Wyniki badań

Gwoli przypomnienia ankietę wysłano do 97 muzeów, przy czym liczba zwrotów wyniosła 51 ankiet, dodatkowo otrzymano dwa dokumenty przysłane przez parki narodowe. Respondenci, którzy wypełnili ankietę, to głównie: kierownicy muzeów bądź kierownicy działów przyrodniczych, a w nielicznych przypadkach – kustosze⁴. Analiza zebranych materiałów dokonana została w sposób opisowy, gdyż ograniczony zbiór da-

⁴ Informacje o pełnionych funkcjach i stanowiskach zajmowanych w muzeach przez respondentów pochodzą z danych zawartych w przysłanych przez nich mailach.

nych nie pozwolił na dokonanie pogłębionej jakościowej analizy statystycznej. Warto wyjaśnić, że odmowa uczestnictwa w badaniu znacznej liczby muzeów świadczy o:

- fakcie, iż kwestia ochrony środowiska nie jest głównym zadaniem, jakie realizuje dane muzeum, na co wskazywali pracownicy niektórych muzeów, którzy zrezygnowali z udziału w badaniach. Ponadto na podstawie naukowego doświadczenia można przypuszczać, że do wypełnienia ankiety zniechęcały:
 - wewnętrzny dyskomfort wiążący się z relacjonowaniem sposobu, w jaki muzeum wykonuje działania na rzecz ochrony środowiska, zwłaszcza jeśli ich wykonywanie napotyka trudności,
 - niechęć do udziału w badaniach opinii publicznej oraz
 - brak czasu.

Przystępując do analizy zebranych informacji, należy stwierdzić, że na szczególną uwagę zasługują te odpowiedzi, które zostały udzielone na pytania otwarte, gdyż wymagały one większego zaangażowania respondentów i pozwoliły im na udzielenie swobodnej i dokładnej odpowiedzi. Z kolei pytania zamknięte umożliwiły scharakteryzowanie muzeów i uzyskanie informacji, które pomogły w interpretacji danych uzyskanych z odpowiedzi na pytania otwarte. Celem tych ostatnich było określenie rodzaju zbiorów i ich wykorzystania na rzecz ochrony środowiska, a także ewentualnych przeszkód w podejmowaniu tych działań i proponowanych metod przewycięzania problemów. Pytania przedstawione w tabeli 2 i 3 skierowane były do pracowników tych muzeów, którzy przy *pytaniu filtrującym* przyznali, że posiadane przez muzeum zbiory wykorzystywane są w celu ochrony środowiska. Z kolei do pracowników tych muzeów, którzy przy *pytaniu filtrującym* stwierdzili, że kolekcje z ich muzeów nie służą ochronie środowiska, skierowano pytania dotyczące podania powodów tego stanu rzeczy. Uzyskane na nie odpowiedzi znajdują się w tabeli 4 i 5.

Tabela 2. Rodzaje eksponatów wykorzystywane przez muzea do propagowania ochrony środowiska⁵

Jakie eksponaty z Państwa kolekcji służą dbaniu o środowisko?			
		liczba	%
1.	okazy przedstawiające gatunki wymarłe, rzadkie i chronione	13	36,1
2.	wszystkie eksponaty	10	27,8
3.	spreparowane zwierzęta	5	13,9
4.	zwierzęce modele dermoplastyczne	4	11,1
5.	najważniejsze ekosystemy	2	5,6
6.	budki lęgowe	2	5,6

Źródło: badania własne

W przypadku pytania z tabeli 2, dotyczącego kolekcji służących ochronie środowiska, pracownicy muzeów najczęściej wymieniali te okazy, które w naturalnym środowisku są zagrożone wymarciem lub już wyginęły. Ponadto w opinii wielu respondentów

⁵ W tabelach nie uwzględniono tych odpowiedzi, które się nie powtórzyły.

trosze o środowisko służą nie tylko zagrożone okazy, lecz wszystkie eksponaty, gdyż każdy z nich stanowi ważny element przyrody. W końcu, według niektórych, dbaniu o środowisko mogą służyć też modele dermoplastyczne, czyli sztuczne okazy, ograniczające konieczność czynienia starań o pozyskiwanie naturalnych eksponatów.

Tabela 3. Sposoby wykorzystywania kolekcji na rzecz ochrony środowiska

W jaki sposób eksponaty muzealne są wykorzystywane do ochrony środowiska?			
		liczba	%
1.	edukacyjny i dydaktyczny	21	45,7
2.	informujący o sposobach ochrony środowiska	10	21,7
3.	pozwalający rozwijać świadomość środowiskową	8	17,4
4.	pozwalający zachować dziedzictwo przyrody nieożywionej	3	6,5
5.	ukazujący piękno przyrody	2	4,3
6.	umożliwiający obcowanie ze zbiorami	2	4,3

Źródło: badania własne

Dane zawarte w tabeli 3 pokazują, że w opinii pracowników muzeów posiadane eksponaty najczęściej są wykorzystywane w celach edukacyjno-informacyjnych, w tym uświadamiających potrzebę ochrony środowiska. Z kolei pozostałe odpowiedzi były zdecydowanie rzadziej wymieniane przez respondentów. Warto zauważyć, że pracownicy przebadanych instytucji raczej nie wymieniali dodatkowych, alternatywnych sposobów wykorzystania eksponatów, np. w postaci organizowania konkursów na temat ochrony środowiska.

Tabela 4. Wykaz barier w podejmowaniu działań przyjaznych środowisku

Jakie są główne przeszkody w podejmowaniu przez Państwa inicjatyw na rzecz ochrony środowiska?			
		liczba	%
1.	brak środków finansowych	14	50
2.	ochrona przyrody nie jest celem działalności muzeum	5	17,9
3.	ograniczenia kadrowe	4	14,2
4.	prawne	3	10,7
5.	lokalowe	2	7,1

Źródło: badania własne

Informacje przedstawione w tabeli 4 pokazują, iż w przeważającej mierze pracownicy muzeów za najważniejszą przeszkodę uniemożliwiającą podejmowanie działań na rzecz ochrony środowiska uznawali – brak środków finansowych i trudny do nich dostęp. Wszelkie inne przeszkody wymieniane były zdecydowanie rzadziej.

Tabela 5. Proponowane sposoby przewycięzania wymienionych barier

Jakie działania należałoby podjąć w celu przewycięzania tych przeszkód?				
		liczba	%	
1.	zwiększenie dostępności środków finansowych	2	33,3	
2.	podjęcie działań systemowych państwa	2	33,3	
3.	składanie wniosków o finansowanie projektów	2	33,3	

Źródło: badania własne

Dane przedstawione w tabeli 4 świadczą o tym, że część muzeów napotykało problemy w trakcie podejmowania inicjatyw na rzecz ochrony środowiska. Z informacji zawartych w tabeli 5 wynika natomiast, że zdecydowanie mniej padło propozycji pokonania napotykaných barier. Ponadto zaproponowane pomysły rozwiązania pojawiających się problemów, nie były zróżnicowane i ograniczały się głównie do potrzeby pozyskiwania większych środków finansowych na swoją działalność.

Tabela 6. Wykaz instytucji, z którymi warto współpracować w celu ochrony środowiska

Współpraca z jakimi instytucjami mogłaby pomóc Państwu w podejmowaniu skuteczniejszych inicjatyw na rzecz ochrony środowiska?				
		liczba	%	
1.	Wojewódzkim Funduszem Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej	6	15,4	
2.	jednostkami samorządu terytorialnego	6	15,4	
3.	Regionalną Dyрекcją Ochrony Środowiska	6	15,4	
4.	wyższymi uczelniami	5	12,8	
5.	różnymi instytucjami związanymi z ochroną środowiska	5	12,8	
6.	Ministerstwem Środowiska	4	10,3	
7.	jednostkami badawczymi	3	7,7	
8.	Państwowym Instytutem Geologicznym	2	5,1	
9.	Lasami Państwowymi	2	5,1	

Źródło: badania własne

W przypadku pytania dotyczącego organizacji, z którymi współpraca w kwestii ochrony środowiska byłaby pożądana, respondenci wymienili wiele instytucji zarówno szczebla centralnego, jak i samorządowego (tab. 6). Z punktu widzenia pracowników wielu muzeów jakość tej współpracy pozostawia wiele do życzenia, choć w niektórych przypadkach przyznano, że została ona już nawiązana i przebiega właściwie.

W celu pełniejszego zobrazowania inicjatyw realizowanych przez muzea na rzecz ochrony środowiska warto uzupełnić analizę o informacje zamieszczone na stronach internetowych poszczególnych muzeów. Uzyskane w ten sposób nowe informacje pozwalają nakreślić pełniejszy obraz działań umożliwiających poprawę kondycji środowiska. Szczegółowe informacje, jakie odnaleziono w Internecie, zostały zestawione w tabeli 7.

Tabela 7. Przedsięwzięcia mające na celu pobudzenie świadomości środowiskowej

Jakie działania w ciągu ostatniego roku podejmowało muzeum na rzecz propagowania działań przyjaznych środowisku?			
		liczba	%
1.	rozbudowanie powierzchni wystawienniczej	8	34,8
2.	realizowanie dodatkowych działań edukacyjnych w zakresie ochrony środowiska	5	21,7
3.	pozyskanie nowych eksponatów	5	21,7
4.	realizowanie projektów	3	13,0
5.	pozyskanie sprzętu zezwalającego na prowadzenie bardziej skutecznych działań propagujących ochronę środowiska	2	8,7

Źródło: badania własne

Wymienione w tabeli 7 inwestycje zostały sfinansowane (lub częściowo sfinansowane) głównie przez Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej lub Wojewódzki Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej, rzadziej przez Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Europejski Fundusz Spójności w ramach Programu Operacyjnego Infrastruktura i Środowisko oraz Europejski Fundusz Rozwoju Regionalnego. Na stronach internetowych znajdują się też informacje pozwalające określić, które z ośrodków regionalnych finansowały projekty i przedsięwzięcia muzeów. Należały do nich: WFOŚiGW z terenu podlaskiego, dolnośląskiego, świętokrzyskiego i podkarpackiego. Zestawiając te informacje z deklaracjami z ankiet (tab. 6), należy stwierdzić, że pracownicy muzeów niejednokrotnie wskazywali napotykanne problemy instytucjonalne w relacjach z WFOŚiGW. Zastrzeżenia dotyczyły głównie oddziałów: wielkopolskiego, opolskiego, warmińsko-mazurskiego, lubuskiego, podlaskiego i dolnośląskiego. Mimo iż w przypadku dwóch ostatnich wymienionych ośrodków pracownicy niektórych muzeów zgłaszali uwagi dotyczące instytucjonalnych barier w relacjach z WFOŚiGW, z informacji zamieszczonych w Internecie wynika, że współpraca między wybranymi muzeami a WFOŚiGW przebiegała pomyślnie.

Tabela 8. Informacje dotyczące proekologicznego funkcjonowania samych muzeów

Czy w Państwa muzeum:			
		liczba	%
1.	konserwacja zbiorów dokonywana jest w sposób bezpieczny dla środowiska	37	21,4
2.	prowadzi się odpowiedzialną gospodarkę odpadami	37	21,4
3.	oszczędza się energię elektryczną	32	18,5
4.	oszczędza się papier	32	18,5
5.	oszczędza się wodę	26	15,0
6.	korzysta się z odnawialnych źródeł energii	7	4,1
7.	inne	2	1,2

Źródło: badania własne

Ostatnie zadane pracownikom muzeów pytanie dotyczyło sposobu gospodarowania zasobami oraz korzystania z różnego typu mediów pozwalających utrzymać funkcjonowanie ośrodka muzealnego. Pytanie miało charakter zamknięty i respondenci mogli wybrać więcej niż jedną odpowiedź. Zebrane dane wskazują, że większość respondentów przyznała, iż wśród pracowników istnieje świadomość potrzeby racjonalnego gospodarowania odpadami oraz oszczędnego korzystania z zasobów, a co za tym idzie – podejmowania w tym kierunku choćby najprostszyc działań (tab. 8). W muzeach w niewielkim natomiast stopniu przejawiane są dodatkowe inicjatywy w postaci chociażby korzystania z technologii pozwalającej pozyskiwać *czystą energię*.

Dyskusja

Główną funkcją muzeów przyrodniczych jest prezentowanie osobom zwiedzającym ekspozycji odzwierciedlających elementy świata przyrodniczego. Kontakt ze zbiorami pozwala poznać okazy, które stanowią lub stanowiły część przyrody zarówno ożywionej, jak i nieożywionej. Możliwość obcowania z ekspozycjami jest wstępnym warunkiem realizacji przez muzea procesu edukacji w zakresie ochrony eksploatowanego i niszczonego przez człowieka środowiska. Poznanie prezentowanych okazów w wyniku uzyskanej na ich temat wiedzy przekazanej przez przewodnika – za pośrednictwem zamieszczonych opisów czy multimediów – pozwala poznać rolę, jaką pełnią one w przyrodzie oraz to, jak ważne z tego powodu, jest zachowanie czystego środowiska. W wyniku zrozumienia, jaką wartość przedstawiają poszczególne elementy przyrody, człowiek chętniej przyjmuje względem nich przyjazną postawę. Ta z kolei może się przyczynić do podjęcia określonych działań na rzecz ochrony środowiska, za stan którego człowiek ponosi odpowiedzialność. Skuteczność realizowanych przez muzea przedsięwzięć zależy od wielu czynników, m.in. od zasobów, jakimi dysponuje muzeum, czy od otoczenia społecznego, w którym ono funkcjonuje (Hibner, http://nimos.pl/upload/czas_muzeow/HIBNER_Muzea_jako_podmioty_rozwoju.pdf, Krzyworzeka, <http://zwam.ptl.info.pl/wp-content/uploads/2014/08/Krzyworzeka.pdf> [dostęp: 11.05.2017]).

Na podstawie sformułowanych w artykule wniosków cząstkowych można przystąpić do rozwiązania przedstawionych we wprowadzeniu problemów badawczych. W przypadku kwestii poruszonych w tabeli 2 i 3 dotyczących tych przypadków, w których nie stwierdzono przeszkód w trakcie realizacji działań przyjaznych środowisku, można zauważyć, że sformułowanie odpowiedzi na pytania nastęczyło respondentom pewnych trudności. Przekonanie to wynika z faktu, iż składane przez nich deklaracje charakteryzowały się zróżnicowanym zakresem i poziomem szczegółowości. Wymieniane były nie tylko rodzaje ekspozycji, lecz także metody ich wykonania. Ponadto obecność w muzeum – najczęściej wymienianych – gatunków zagrożonych i wymarłych stanowi swego rodzaju świadectwo, które uświadamia, jaki los może spotkać kolejne rzadkie gatunki roślin oraz zwierząt. Zmniejszająca się ich liczebność w naturze jest w znacznej mierze wynikiem ekspansywnej działalności ludzkiej i postępujących zmian klimatycznych. Wszystkie wymienione przez respondentów kolekcje ukazują ponadto ważne walory przyrodnicze świadczące o ich: wartości, wspólnotowości, harmonii i pięknie.

W przypadku pytania dotyczącego sposobu wykorzystania kolekcji najczęściej wskazywana była szeroko pojęta funkcja edukacyjna. Sposób wykorzystania zbiorów zdaje się świadczyć o tym, że samo obcowanie z eksponatami powinno skłaniać ludzi do refleksji nad wartością czystego środowiska. Powszechny sposób wykorzystania zbiorów przez muzea w celu poprawy kondycji środowiska sprowadza się do: wystawienia eksponatów, ich opisania i omówienia przez przewodnika. Łącznie wymienione działania stanowią odzwierciedlenie podstawowej edukacyjnej funkcji, jaką pełnią muzea. Niewątpliwie rozpowszechnianie wiedzy o przyrodzie i potrzebie ochrony środowiska stanowi główne zadanie muzeów przyrodniczych, a także większości instytucji, z którymi muzea w tym zakresie współpracują. Na zalety takiej współpracy wskazał jeden z respondentów w ten o to sposób:

inicjatywy podejmowane na rzecz ochrony środowiska przez różne instytucje są cenne i współpraca w tym zakresie z takimi instytucjami, która może mieć charakter merytoryczny lub finansowy, zawsze jest przez nas rozważana.

Zaprezentowane stanowisko może stanowić punkt wyjścia do nawiązania, a następnie kontynuowania długotrwałej współpracy, która w przyszłości mogłaby przynieść korzyści całemu społeczeństwu.

Pozostawiający ponadto wiele do życzenia stan środowiska w Polsce (o czym informuje np. Raport GIOŚ z 2014 http://www.gios.gov.pl/images/dokumenty/pms/raporty/GIOS_raport_2014.pdf [dostęp: 23.02.2017]) wymusza poniekąd podejmowanie przez różne instytucje – w tym muzea – wszelkich działań prowadzących do wdrażania przyjaznych środowisku technologii, w tym innowacyjnych metod detekcji czy remediacji. Wyniki badań autorki wskazują, że ten obszar działalności muzeów pozostaje w znacznej mierze zaniedbany, konieczne jest więc zwiększenie aktywności w zakresie podejmowania prośrodowiskowych inicjatyw dotyczących utrzymania i funkcjonowania samych obiektów muzealnych.

Opinie dotyczące potencjalnych barier, z jakimi spotkali się pracownicy muzeów realizując zadania na rzecz środowiska, zostały przedstawione w tabeli 4 i 5. Wszystkie wskazane przez respondentów bariery świadczą o istnieniu głębszych strukturalnych problemów, które sprawiają, że podejmowane są niewłaściwe bądź niewystarczające decyzje nie tylko w ramach samych badanych instytucji, lecz także na wyższych szczeblach decyzyjnych. O ile część pracowników przyznała, iż zmagają się z pewnymi problemami, o tyle większe trudności sprawiło im wskazanie sposobów pokonania tych przeszkód. Niewątpliwie pomocne w tej sytuacji może być efektywne współdziałanie różnych podmiotów w obszarze ochrony środowiska. Na uwagę zasługuje ponadto fakt, że rozwiązywanie problemów strukturalnych wymaga zazwyczaj większego wysiłku, niż podejmowanie samych działań na rzecz ochrony środowiska, a dodatkowo także pewnych umiejętności pozwalających zarządzać ryzykiem i radzić sobie z ograniczonymi zasobami (Ulrich Beck 2006, s. 329–345).

W wyniku przeprowadzonych badań uwagę skupia jeszcze jedna niewspomniana dotychczas kwestia dotycząca muzeów geologicznych. Pracownicy tylko trzech z dziewięciu tego typu muzeów wskazali, że zajmują się ochroną środowiska nieożywionego. Co więcej, w jednym przypadku stwierdzono, iż działanie na rzecz ochrony środowiska:

(...) nie jest misją naszego muzeum, nasze muzeum jest strażnikiem starych kolekcji naukowych z zakresu przyrody nieożywionej (...) wśród zbiorów znajdują się unikatowe okazy skamieniałości, minerałów z często nieistniejących już stanowisk, a zatem niemożliwych do pozyskania, w ten sposób chronione jest dziedzictwo przyrody nieożywionej.

Opis ten świadczy o tym, że działania ochronne początkowo zostały odniesione przez respondenta jedynie do fauny i flory. W wyniku dalszej refleksji, osoba badana doszła jednak do słusznego wniosku, że podobnie środowisko nieożywione w równym stopniu podlega ochronie i wymaga troski.

Ostatni aspekt zasługujący na uwagę nie dotyczy przekazanych intencjonalnie informacji dotyczących faktycznego stanu rzeczy, lecz ukrytych aspektów wypowiedzi. Do tych niewyartykułowanych składowych może należeć emocjonalny wymiar złożonych deklaracji w postaci przejawianego zniechęcenia i braku nadziei na pokonanie przeszkód utrudniających podejmowanie inicjatyw korzystnych dla środowiska. O przejawach wspomnianej bezsilności świadczy następująca wypowiedź jednego z pracowników muzeum: „rozwiązanie wymienionych problemów [finansowych, kadrowych i lokalowych] nie wydaje się być możliwe”.

W odniesieniu do ostatniego z pytań badawczych należy stwierdzić, że więcej liczebnie było tych przypadków, w których realizacja misji, którą jest ochrona środowiska, nie napotykała – w opinii respondentów – większych trudności. Taki stan rzeczy może jednak wynikać nie tylko z faktycznego braku przeszkód, ale również z niechęci pracowników do ich ujawniania. Deklaracje respondentów mogą jednak w pewnej mierze napawać optymizmem, gdyż wskazują, że w przebadanych muzeach działania prowadzące do poprawy jakości środowiska są skutecznie realizowane. Co więcej, na podstawie informacji zamieszczonych na stronach internetowych niektórych muzeów można stwierdzić, że wysiłki te są nawet intensyfikowane. Na ogół podejmowane przez muzea przyrodnicze inicjatywy na rzecz ochrony środowiska wynikają z ich statutu, jednak często ograniczają się one do funkcji wystawienniczej i edukacyjnej. W celu skuteczniejszego poprawienia stanu środowiska konieczne jest podejmowanie bardziej ambitnych inicjatyw przy współpracy z innymi instytucjami. Najważniejszą korzyścią wynikającą z nawiązania kontaktów z różnymi podmiotami – co warto podkreślić – jest możliwość pokonania przeszkód strukturalnych, utrudniających podejmowanie – nie tylko przez muzea – wszelkich działań korzystnych dla środowiska, a tym samym dla człowieka.

Pewnym uzupełnieniem niniejszych badań mogą być analizy przeprowadzone przez wspomnianą już M. Kordowską (2015). Nie zmienia to jednak faktu, że poruszona w artykule problematyka, choć jest interesująca z naukowego i poznawczego punktu widzenia, nie została jeszcze – zwłaszcza w Polsce – dokładnie zbadana i tym samym wymaga podejmowania dalszych szczegółowych badań i analiz.

Bibliografia

- Ballard H.L., Robinson L.D., Young A.N., Pauly G.B., Higgins M.L., Johnson R.F., Tweddle J.C., 2017 *Contributions to conservation outcomes by natural history museum-led citizen science: Examining evidence and next steps*, „Biological Conservation”, Vol. 208.
- Beck U., 2006, *Living in the world risk society*, „Economy and Society”, Vol. 35, No. 3.
- Charmaz K., 2009, *Teoria ugruntowana: praktyczny przewodnik po analizie jakościowej*, tłum. B. Komorowska, red. wydania polskiego K. Konecki, Warszawa.
- Code of Ethics for Museum*, 2013 [w:] M. Kordowska, *Współczesne muzea przyrodnicze w Polsce i ich działalność*, 2015, „Turystyka Kulturowa”, nr 4) file:///C:/Users/Karolina/Downloads/558-1776-1-PB%20(14).pdf.
- Folga-Januszewska D., *Muzeum: definicja i pojęcie, czym jest muzeum dzisiaj?*, „Muzealnictwo”, <http://muzealnictworocznik.com/api/files/view/20223.pdf>.
- Główny Urząd Statystyczny, <http://www.stat.gov.pl>.
- Hibner E., *Muzea jako podmioty rozwoju społecznego i gospodarczego. Promocja nowych metod zarządzania. Adaptacja systemu prawa*, http://nimosz.pl/upload/czas_muzeow/HIBNER_Muzea_jako_podmioty_rozwoju.pdf
- International Accord on the Value of Natural Science Collections*, 1995.
- Iwan D., 2007 *Rola muzeów przyrodniczych w badaniach bioróżnorodności*, „Wszechświat”, t. 108, nr 4–9, http://www.ksib.pl/materials/wszechswiat/Wszechswiat2007_7-9_Iwan.pdf.
- Kabassi K., 2017, *Evaluating websites of museums: State of the art*, „Journal of Cultural Heritage”, Vol. 24.
- Kordowska M., 2015, *Współczesne muzea przyrodnicze w Polsce i ich działalność*, „Turystyka Kulturowa” nr 4, file:///C:/Users/Karolina/Downloads/558-1776-1-PB%20(9).pdf.
- Krzyworzeka P., 2014, *Muzea w pogoni za nowoczesnością. O możliwości wykorzystania etnografii w zarządzaniu i zarządzania w etnografii*, „Zbiór Wiadomości do Antropologii Muzealnej”, nr 1, <http://zwam.ptl.info.pl/wp-content/uploads/2014/08/Krzyworzeka.pdf>.
- Lam S. (red.), 1927, *Ilustrowana encyklopedia Trzaski, Everta i Michalskiego*, t. 3, Warszawa.
- Lucchi E., 2016, *Multidisciplinary risk-based analysis for supporting the decision making process on conservation, energy efficiency, and human comfort in museum buildings*, „Journal of Cultural Heritage”, Vol. 22.
- Pallud J., 2017, *Impact of interactive technologies on stimulating learning experiences in a museum*, „Information & Management”, Vol. 54, No. 4.
- PTS, http://pts.org.pl/wp-content/uploads/2016/04/lista_grup_tematycznych_xvi_ozs_pts.pdf.
- Raport o stanie środowiska w Polsce z 2014 r.* GIOŚ, http://www.gios.gov.pl/images/dokumenty/pms/raporty/GIOS_raport_2014.pdf.
- Rivière G.H., 1989, *La muséologie selon*, Paris, [http://www.kongreskultury.pl/library/File/Raport-Muzea/muzea_raport_w.pelna\(1\).pdf](http://www.kongreskultury.pl/library/File/Raport-Muzea/muzea_raport_w.pelna(1).pdf).
- Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 17 listopada 2015 r., Dz.U. 1904 i 2095.
- Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r., prawo o ochronie środowiska, Dz.U. 2001 nr 62 poz. 627, file:///C:/Users/Karolina/Downloads/D20010627L.pdf.
- Ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach Dz.U. 1997 nr 5 poz. 24, <http://www.nid.pl/upload/iblock/39d/39d234a95f457bcbef0c3af90e79fb13.pdf>.
- Ustawa z dnia 29 czerwca 2007 r. o zmianie ustawy o muzeach, Dz.U. 2007 nr 136 poz. 956, http://orka.sejm.gov.pl/proc5.nsf/ustawy/1598_u.htm.
- Wakkary R., Evernden D., 2005, *Museum as ecology: A case study analysis of an ambient Intelligent museum guide*, *Museum and the web 2005: selected papers from an international conference*, <http://www.museumsandtheweb.com/mw2005/papers/wakkary/wakkary.html>.